

**UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE**


Catedra de limbi și literaturi slave

PROBLEME DE FILOLOGIE SLAVĂ

**ВОПРОСЫ СЛАВЯНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ
ПРОБЛЕМИ СЛОВЕНСКЕ ФИЛОЛОГИЈЕ**

XV



Editura Universității de Vest 
Timișoara, 2007

ЗОРАН СИМИЋ

Филолошки, историјски и теолошки факултет
Западни универзитет у Темишвару

НЕКА ЗАПАЖАЊА О СЛОВЕНСКОМ ГЛАГОЛСКОМ ПРЕФИКСУ РАЗ- У РУМУНСКОМ ЈЕЗИКУ У ПОРЕЂЕЊУ СА СРПСКИМ

Сажетак: У раду се анализирају глаголске творенице с префиксом *rās-* и несловенском основом, ексцерпирани из речника румунског језика *Dicționarul explicativ al limbii române*, које су фреквентне у савременом румунском језику. Семантичка обележја које префикс *rās-* уноси у те творенице утврђивана су упоређивањем са значењем које има префикс *raz-* у њиховим српским еквивалентима. Поред семантичке анализе, извршена је и анализа творбене структуре забележених румунских глагола с префиксом *rās-*.

Кључне речи: лингвистика, семантика префикса *rās-* (*raz-*), творба речи, румунски језик, српски језик, језици у контакту.

1. Увод

Поред позајмљеница и лингвистичких калкова у румунски вокабулар су, услед румунско-словенског билингвизма, продрли и прилично бројни словенски афикси, од којих нису сви остали подједнако продуктивни. До коренитих промена у погледу префиксације долази већ после VII века, када почиње да се смањује снажна латинска префиксација под утицајем словенског језика (Дринку 1998: 22). Од 13 префикса (*do-*, *iz-*, *nă-*, *ne-*, *o-*, *po-*, *pod-*, *prea-*, *pro-*, *rās-*, *vă-*, *văz-* и *ză-*), позајмљених из старословенског језика (и из данашњих словенских језика), најзначајнији и најстарији у румунском језику јесу префикси *ne-*, *prea-* и *rās-*¹ (Аврам 1978: 301).

¹ Занимљив је однос основног облика овог префикса и његових аломорфа у румунском језику. Наиме, у румунском језику основним обликом се сматра префикс *rās-*, с финалним *s*, који у српском језику представља један од шест аломорфа основног *raz-*. Врло је вероватно да се облик с крајњим *s* формирао као основни под утицајем префикса *des-* (< лат. *dis-*), чији је аломорф облик с крајњим звучним сугласником *z*.

Проучавање словенских афикса у румунском језику, и у оквиру њих префикса *rās-*, заступљено је у румунској лингвистици. У покушајима да се што прецизније утврди етимологија префикса *rās-* долазило се и до мишљења да постоји префикс *rās-* који је латинског порекла (< *re+ex*), и с којим не треба мешати словенски хомоним, зато што сваки од њих има засебну семантичку вредност (Дринку 1998: 87, и тамо цит. лит.).

Детаљно истраживање порекла и значења префикса *rās-* спровео је Булгар у раду *Prefixul rās- în limba română* (1959). Имајући у виду велики низ речи с префиксом *rās-* и чињеницу да ниједан румунски дериват с овим префиксом не може бити објашњен неком речју наслеђеном из латинског (тј. дериватом са *re+ex*), Булгар (1959: 19) претпоставља да *rās-* има порекло у старословенском *raz-*, с каснијим паралелним развојем нових значења на румунском терену, можда и под утицајем словенских језика из окружења. Као полазно значење префикса *rās-* Булгар у овом раду наводи базно значење словенског *раз-* – значење *распростирања, растурања, расипања, ширења, растављања, разношења и сл.* – и сматра да је од свих значења овог префикса, управо ово најчешће у румунском језику, те да формира највише деривата. Потом даје и друга значења, изведена из овог основног: – значење *интензивирања, појачавања почетне чињенице*; – значење *понављања*; – значење *негирања смисла базне речи*; – значење *повратка, враћања на пређашње стање*. Овоме додаје и групу деривата у којима се *rās-* не јавља с довољно јасно модификованим значењем речи из основе.

Ушавши у језик заједно са старим словенским, односно старословенским речима и развивши своју полисемантичност, префикс *rās-* је постао одвојив и способан да се припоји другим речима различитог порекла. Поред тога, овај префикс је стекао једну изразито наглашену експресивну вредност када се користи у корелацији с основном деривата означавајући тада интензивирање или понављање, што је веома продуктивна појава и данас (уп. Јордан 1975:188, Булгар 1959: 23, 24). У текстовима из епохе црквенословенског језика, у народним говорима као и у разговорном језику, употреба префикса *rās-* је неупоредиво чешћа него у стандардном румунском језику.

2. Анализа емпиријског материјала

2.0. Уводне напомене

Полазећи од изнесеног става о продуктивности префикса *rās-* у румунском језику, нарочито у базном, словенском значењу, али имајући у виду и аналошки развој других значења изведених из овог основног, циљ овог истраживања био је утврђивање ширине семантичког поља овог префикса.

Утврђивање семантичких обележја, које префикс *rās-* има у савременом румунском језику, извршено је упоређивањем значења овог префикса са његовим значењем у српском језику. При томе су из анализе искључене словенске позајмљенице с којима је префикс *раз-* продро у румунски језик², а пажња је усредсређена на префикс *rās-* који, као слободан елемент, формира нове деривате. Да бисмо дали приказ актуелног стања овог префикса у румунском језику, нисмо узимали у разматрање речи архаичног и регионалног карактера и оне које су ретке у свакодневној употреби.

Будући да је префикс *раз-* примарно глаголски и да се у описима румунских деривата с овим префиксом највише ставља акценат на глаголе, анализа је ограничена на ову врсту речи. За сваки од анализираних глагола с префиком *rās-* дат је и њихов творбени аспект.

Корпус је сачињен на основу примера ексцерпираних из речника румунског језика *Dicționarul explicativ al limbii române* (издање из 1998. године) (*Декс*). Укупно је забележено 46 глагола с наведеним префиксом, међу којима је њих 24 с несловенском основом и 22 глагола који имају словенску основу. Међу овим последњим, за њих 15 наводе се словенски глаголи с префиксом *раз-* од којих воде порекло, док се осталих 7 глагола даје рашчлањено на словенску базу и префикс *раз-*. Од 24 глагола код којих је на несловенску основу додат овај префикс, 10 глагола није у свакодневној нити у стандардној употреби. Уз вођење рачуна о датим објашњењима посматраних глагола у *Дексу*, њихова значења у српском језику преузимана су из румунско-српског речника Мила Томића (2005), а потом су та значења проверавана у српско-румунском речнику истог аутора (Миле Томић 1999).

Са сигурношћу се у 8 од преосталих 14 стандардних облика, могао јасно утврдити само један префиксални еквивалент у српском језику који би одговарао значењу префикса *rās-*. Од тога, у свега три глагола

² Веома је занимљиво семантичко удаљавање од првобитног смисла неких од тих позајмљеница, било да је реч о посебном развоју значења саме лексеме, било да је у питању значењско гранање префикса *rās-*.

еквивалент румунском префиксу *rās-* јесте префикс *раз-* у српском језику.

То су глаголи *a (se) rāsfire*, *a se răzleți* и *a (se) rāsfața*. Ова три анализирана глагола класификована су према значењу присутном у српском префиксу *раз-*, а које префикс *rās-* уноси у значење наведених глаголских твореница.

2.1. Значење разбијања, растурања, распрострања, растављања, разношења и сл.

Опис базног значење румунског префикса *rās-* одговара оном лексичком значењу које Душка Кликовац, у свом когнитивносемантичком приступу, тумачи као најтипичније, централно значење глаголског префикса *раз-* у српском језику. Наиме, ауторка наводи да се глаголском радњом целина, која је постојала пре вршење радње, разбија на делове па су у завршној ситуацији делови растурени на све стране (Кликовац 2004: 170).

Ово значење префикса *rās-*, идентично са значењем префикса *раз-* из српског глаголског еквивалента³, изражено је у румунским глаголима *a (se) rāsfire* и *a se răzleți*.

2.1.1. Глагол *a (se) rāsfire* јесте префиксално-суфиксална твореница (у румунском се назива *formația parasintetică*) с именичком основом *fir* 'конац, нит, влакно, длака, влас'.

За овај глагол налазимо два значења: (1) 'расути (се), растурити (се), расипати (се)'; (2) 'расплитати (се), расплести (се), распрести (се), расукати (се)'. У речнику синонима (ДС 1972) овом глаголу одговарају рефлексивни облици *a se răzleți*, *a se risipi*, *a se împrăștia*, *a se rășchira*⁴, *a se îndepărta*, *a se răspândi* и *a se dispersa*. Значења свих ових глагола сродна су само с оним првим значењем глагола *a (se) rāsfire*. Изгледа да

³ У зависности од природе целине (тј. да ли се ради о неком предмету, групи предмета или материји) која представља почетну ситуацију, ово значење Душка Кликовац групише у три подзначања. Тако посебно разматра: 1а) глаголе код којих се предмет разбија на више делова, који се затим крећу центрифугално; 1б) глаголе код којих се предмети збијени у групу крећу центрифугално; 1в) глаголе где се материја распршује на све стране (Кликовац 2004: 171, 172, 173). Еквиваленти анализираних румунских глагола односе се и на прво и на друго наведено подзначање глагола с префиксом *раз-* у српском језику.

⁴ Глагол *a se rășchira* сматра се варијантом глагола *a (se) rāsfire*, те стога није посебно разматран.

је, управо, већина тих синонимичних глагола у чешћој употреби од посматраног, будући да се ни у српско-румунском речнику, као еквивалент српским глаголима *расути* (*ce*), *растурити* (*ce*) или *расинати* (*ce*), не појављује глагол *a* (*se*) *răsfira*. Овим глаголом не објашњавају се ни глаголи под значењем (2). Њима у речнику одговарају румунски глаголи *a* (*se*) *despleti*, *a* (*se*) *desface*, *a* (*se*) *deșira*, *a* (*se*) *destrăma*, *a* (*se*) *dezvolta*, *a* *desuci* итд., а српском префиксу *раз-*, углавном, префикс *des-*. Булгар говори о широкој употреби глагола *a* (*se*) *răsfira* у многим старим књижевним и народним текстовима, па чак и код класичних писаца, и то са старим, општим значењем растављања, расклапања (*desfacere*) и распростирања (*împrăștiere*), претпостављајући да су бројни румунски деривати са *răs-* из старих текстова, међу којима наводи и овај глагол, могли настати под утицајем неких старословенских речи, у којима постоје иста значења старословенског *раз-* (Булгар 1959: 21, 27).

2.1.2. Постоје различите претпоставке о творбеној структури глагола *a* (*se*) *răzleți*. У етимолошком речнику (Чоранеску 2001), овај се глагол (у облику *răsleți*) наводи под одредницом *răsleț* (вар. *răzleț*) као дериват од придева са значењем ‘separat, izolat’. Као на могуће порекло упућује се на словенски придев *različī* ‘diferit’ односно бугарски *razlūčī*⁵ ‘separat’, или, пак, на контаминацију са *lăți*, на шта указују забележене варијанте глаголског деривата (*răslăți*, *răslăta*). Пошто и Булгар (1959: 20) поред облика *răzleți* наводи и коришћену варијанту *răzlăți*, те будући да се и у *Дексу* претпоставља да је највероватније реч о глаголу *lăți*, префиксираном с *răs-*, овај глагол је увршћен у анализу, заједно с осталим глаголима који имају овај префикс и несловенску основу.

Глагол *a* (*se*) *răzleți* има два значења: (1) *рефл.* ‘изоловати се, издвојити се, удаљити се’; (2) *рефл.* и *транз.* ‘раштркати (се), растурити (се), разбацати (се)’. Све глаголе синонимичне с претходно анализираним, и сам тај глагол, срећемо и у случају овог глагола. Осим тих глагола, који одговарају другом наведеном значењу, дају се још два глагола (*a se rătăci*, *a se răzni*) блиска првом значењу глагола *a* (*se*) *răzleți*. Приликом провере значења у супротном смеру (румунских еквивалената за српске глаголе с префиксом *раз-*), за разлику од претходног случаја, овде се анализирани глагол јавља не само као

⁵ Ове примере наводимо у латиничном запису, онако како су дати у поменутом извору.

еквивалент глагола *раштркати (се)*, *растурити (се)*, *разбацати (се)*, него и код глагола *разметнути* и *расејати се*.

Овде се треба задржати и на глаголу *а (се) лăџи*, глаголу из основе, који, непрефиксиран са *рăс-*, већ има оно значење које у српском језику уноси префикс *раз-*, означавајући повећавање ентитета (или, пак, већег броја појединачних ентитета на истом простору) у две димензије, тј. повећавање површине (Кликовац 2004: 173, 176–177): (1) *транз.* и *рефл.* ‘проширити (се), раширити (се), повећати (се)’. Ако се ради о центрифугалном кретању групе ентитета, у такво значење глагола *а (се) лăџи*, префикс *рăс-* уноси значење удаљавања појединачног ентитета од групе⁶, те отуд не имплицира да је ентитет у завршном стању већи него у почетном (уп. Кликовац 2004: 173), већ да је тај ентитет *сам, изолован, усамљен, издвојен, удаљен*, што су и значења придева *răzleț*⁷. Рефлексивна форма глагола *а лăџи* у метафоричкој употреби синонимична је с глаголима *а се рăспăнди* (словенског порекла), *а се împrăștia*, *а се difuza*, *а се propaga*, па према томе и с другим значењем глагола *а (се) răzleți*, који тада у српском језику има еквиваленте с префиксом *раз-*.

2.2. Значење интензивног залажења у неко стање

Еквивалент румунског глагола *а (се) рăсфăџа* у српском језику је глагол префиксиран с *раз-*: *размазити (се)*. За разлику од претходних глагола, овде је реч о глаголу с интензивним значењем (уп. Клајн 2002: 279, и тамо цит. Барић и др. 1979: 301). Овде, пак, значење префикса *рăс-*, које представља свој нормалан развој из првог значења и које је (било) доста заступљено у румунским глаголским дериватима, не тумачи се само као значење интензитета основне активности, односно стања, него се говори и о значењу понављања. Оваква уланчаност међу значењима префикса *рăс-*, која се у румунском језику изводе једно из другог, сматрају се семантички лако објашњивим (Булгар 1959: 22). Међутим, веома је могуће да је овде дошло и до укрштања са значењима других префикса, првенствено латинског префикса *re-* чије је значење понављања очигледно (уп. Булгар 1959: 18).

⁶ Уп. прву семантичку вредност префикса *рăс-* у Аврам 1978: 211: *îndeprărtarea, mișcarea spre exterior; împrăștirea, extinderea*.

⁷ За разлику од тумачења које даје Чоранеску (2001), овај придев се у *Дексу* тумачи као регресивни дериват од глагола *а (се) răzleți*.

У вези с овим значењем, погодно је на овом месту дати творбену структуру посматраног глагола – у питању је префиксално-суфиксална твореница с именичком основом *față* с основним значењем ‘лице, образ’. Наиме, постоји претпоставка да се, управо, у овом деривату учврстило једно нарочито значење, различито од примарног значења понављања, и то тако што је глагол *a răsfața* првобитно значио “*a mângâia* pe față” ‘миловати по лицу’, потом “*a dezmierda în mod repetat* pe față pe cineva” ‘мазити, миловати некога по лицу понављајући радњу’, а мало касније “*a alinta*” ‘мазити, размазити’ (Булгар 1959: 24, напомена 3). Поред ових глагола, којима се објашњава развој значења глагола *a (se) răsfața*, синонимичан с њим јесте и глагол *a răzgâia*⁸. Скала ‘размажености’ иде од основног глагола *a alinta*⁹, преко *a (se) răsfața*, који означава интензивнију, претеранију размаженост, до *a răzgâia* где претерана размаженост доводи до особине лошег одгоја.

Булгар (1959: 23) примећује да је значење понављања, које има префикс *răs-*, тесно повезано са значењем интензивирања, односно да је за појачавање активности, врло често неопходно понављање радњи изражених речју у основи. Можда би се ово понављање могло применити и на ситуацију у српском језику – понављање радње глагола *мазити* доводи у интензивно стање које се исказује глаголом *размазити*.

3. Закључак

Чињеница да се у речнику румунског језика налазе свега 24 глаголске творенице с префиксом *răs-* додатим на основу несловенског порекла, а од којих је само њих 14 у стандардној употреби, говори о непродуктивности префикса *răs-* у румунском језику.

На непродуктивност овог префикса, нарочито, указује мали број забележених форманата у којима се манифестује базно, словенско значење префикса *răs-* (*раз-*), значење разбијања, растурања, распрострањања, растављања, разношења и сл. У свега два глагола (*a (se)*

⁸ Глагол *a răzgâia* јесте позајмљеница из бугарског језика.

⁹ Порекло овог глагола изводи се реконструкцијом од лат. **allentare*, а овај од *lentus* који значи ‘моале = мек, flexibil = савитљив’ (Декс). Занимљива је веза која се може успоставити између етимологије овог глагола и метафоре “размаженост је мекоћа” под чијим дејством је настало значење глагола *размазити (се)*, у оквиру метафоричког пресликавања значења увећавања у два димензијама на домен стања опуштености, мекоће, млитавости које се даље преноси на домен људског карактера (Кликовац 2004: 177–178).

răsfira и *a se răzleți*) може се уочити утицај овог словенског значења префикса *răs-* (*raz-*) и тада у српском језику налазимо еквивалентан глагол с истим префиксом.

Питање је колики је удео утицаја старог словенског *raz-*, а колико деловање различитих аналогја, подстакнутих међусобним укрштањем са значењима других префикса у румунском језику (као нпр. префикса *re-*) или префикса у језицима словенског окружења, у глаголу *a (se) răsfăța*, којим се одражава интензивније залажење у неко стање, што одговара значењу присутном у српском глаголу *размазити*, еквиваленту ове румунске творенице с префиксом *răs-*.

У погледу семантичке еволуције префикса *răs-* у румунском језику може се уочити да се семантика овога префикса модификује ширењем, сужавањем или, пак, мањим или већим удаљавањем од свог првобитног словенског значења.

У проучавању семантичке стране словенског *raz-* у румунском језику, и у словенским језицима уопште, морају се имати у виду асоцијативне везе у оквиру једног семантичког поља у којем се различитим префиксима изражава одређена нијанса основног значења.

Због полисемантичности румунских префикса, наслеђених из латинског, којима су се могла изразити и нека значења словенског *raz-* (нпр. префикс *des-*), и због полисемантичности префикса уопште, није изненађујућа чињеница што је присутност једног префикса, некад позајмљеног, ако се изузме његова стилистичка употреба, данас доста ретка у савременом румунском језику.

У решавању овога проблема не би се смели занемарити ни социолингвистички ни културолошки аспекти, с обзиром на то да су кроз историју међујезички и међукултурни односи или *дијалози* румунског језика са словенским језиком, односно језицима били променљивог интензитета.

Феномен билингвизма и интерференције, као последице тог билингвизма, присутан је и данас, те је отуда јасан већи удео словенског утицаја – овде удео префикса *raz-* у румунским народним говорима.

Мали, пак, број глагола с овим префиксом у савременом румунском књижевном језику, глагола деривираних од основе латинског порекла, наспрам мноштва на тај начин деривираних глагола у ранијим епохама, одраз је промене културолошких узора у румунском друштву, продора интернационализма и неологизама и сл.

Ипак, и синхронијско и дијахронијско бављење румунским језиком, оправдано названим “каменом темељцем целе романске

лингвистике” као и “острвом латинитета у словенском мору”, али називаним и румунско-словенским идиомом, треба да има своје место у славистичким истраживањима.

Овај рад представља само један, можда и превише смео, покушај залажења у тако шаролико језичко богатство којим се одликује румунски језик.

Скраћенице:

вар. – варијанта

лат. – латински

рефл. – рефлексивни

транз. – транзитивни

уп. – упореди

цит. – цитиран

лит. – литература

Литература:

Аврам 1978: Avram, M., și etc. *Formarea cuvintelor în limba română. Prefixele.*

București: Editura Academiei Republicii Socialiste România.

Булгар 1959: Bulgăr, Gh. Prefixul răs- în limba română, în *Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română. Vol I.* București: Editura Academiei Române. 17-28.

ДС 1972: *Dicționar de sinonime.* București: Editura Albatros.

Декс: *Dicționarul explicativ al limbii române.* București: Academia Română, Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan”.

Дринку 1998: Drincu, Sergiu. *Derivarea cu prefixe de la latină la română.* Timișoara: Editura “Amphora”.

Јордан 1975: Iordan, Iorgu. *Stilistica limbii române.* București: Editura Științifică.

Клајн 2002: Клајн, Иван. *Прилози граматици српскога језика: Творба речи у савременом српском језику. Први део – Слагање и префиксација.* Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Кликовац 2004: Klikovac, Duška. *O značenju glagolskog prefixa raz-. Metafore u mišljenju i jeziku.* Beograd: Biblioteka XX vek.

Лалевић 2004: Lalević, Miodrag S. *Sinonimi i srodne reči srpskohrvatskoga jezika.* Beograd: Nolit.

Љах 2005: Leah, Claudia. *Sinonimia și elementul slav în sistemul sinonimic al limbii române.* Oradea: Editura Universității din Oradea.

Окешану 1959: Ocheșanu, Rodica. *Prefixele superlative în limba română, în Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română. Vol I.* București: Editura Academiei Române. 29-50.

Томић 1999: Tomić, Mile. *Srpsko-rumunski rečnik. Tom 1: A-L. Tom 2: LJ-P. Tom 3: R-Ž.* Temišvar: Savez Srba u Rumuniji.

Томић 2005: Tomić, Mile. *Dicționar român-sârb.* București: Editura Academiei Române.

Чоранеску 2001, Ciorănescu, Al. *Dicționar etimologic al limbii române*. București:
Editura Saeculum I. O.

**НЕКОТОРЫЕ ЗАМЕЧАНИЯ О СЛАВЯНСКОМ ГЛАГОЛЬНОМ ПРЕФИКСЕ
РАЗ- В РУМУНСКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ СО СЕРБСКИМ**
(Резюме)

В работе автор анализирует глаголы с приставкой *răs-*, с неславянской основой, зарегистрированные в толковом словаре румынского языка *Dicționarul explicativ al limbii române*. Автор рассматривает только слова, которые употребляются в обиходной речи, с целью установить продуктивность и семантические оттенки этого префикса в современном румынском языке.

Имеются в виду 46 глаголов с этим префиксом, из них 24 имеют неславянскую основу, а 14 употребляются в обиходной речи.

Из-за развитой полисемии румынских префиксов, унаследованных из латинского языка, которые могут выражать и некоторые значения славянского *раз-* (например, префикс *des-*), неудивительно, что этот префикс встречается довольно редко в современном румынском языке.